

УДК 159.9.016

ТЕОРЕТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІДЕЇ АРХЕТИПІВ НА ОСНОВІ ПРАЦЬ К.Г. ЮНГА

Танасійчук О.М., аспірант,
асистент кафедри практичної психології
Херсонський державний університет

У статті переосмислено ідеї, що стосуються архетипної теорії на основі праць видатного представника аналітичної психології К.Г. Юнга. Також розкрито раніше не представлені в монографіях, статтях і наукових роботах ідеї К.Г. Юнга. Результатом теоретичного вивчення й аналізу матеріалу стала розробка авторської моделі структури архетипів, також виведено їх базові функції.

Ключові слова: архетип, символ, інстинкт, свідоме, несвідоме.

В статье переосмыслены идеи, касающиеся архетипной теории на основе трудов выдающегося представителя аналитической психологии К.Г. Юнга. Также освещены ранее не представленные в монографиях, статьях и научных работах идеи К.Г. Юнга. Результатом теоретического изучения и анализа материала стала разработка авторской модели структуры архетипов, также выведены их базовые функции.

Ключевые слова: архетип, символ, инстинкт, сознательное, бессознательное.

Tanasiychuk O.N. THEORETICAL RETHINKING OF ARCHETYPE'S IDEAS BASED ON K.G. JUNG' TREATISES

The author rethinks ideas concerning with archetypal theory based on the works of outstanding representative of analytical psychology K.G. Jung. Also the author highlights ideas of K.G. Jung that previously didn't present in books, articles and scientific papers. The result of theoretical study and analysis of the material is developed the author's model of archetypes and derived their basic features.

Key words: archetype, symbol, instinct, conscious, unconscious.

Постановка проблеми. Останнім часом архетипи набувають усе більшої актуальності у сфері мас-медіа, практичній психології, філософії та соціології. Проте багато авторів і представників сфери обслуговування не до кінця розуміють сутність поняття «архетип», використовуючи його як термін, що зацікавлює та привертає увагу, унаслідок чого втрачається специфічність цього поняття, його унікальність у психологічному плані, замість наукового змісту воно набуває суспільно-популярного значення без урахування історико-методологічних основ. Тому необхідно повернутись до психологічного першопочатку, до праць К.Г. Юнга, який уперше використав поняття «архетип» та довів його можливість, необхідність і доцільність використання в науковому обігу. Це важливо для подальшого уточнення поняття й проведення емпіричних досліджень на конкретній науковій методологічній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція архетипів бере свій початок ще в Давній Греції. Вона простежується не лише в ідеях Сократа, Платона та Арістотеля, досить схожі погляди проявляються також у працях Гомера, Геосіда, Есхіла й Софокла. Це проявляється в пошуку єдиних універсалів у безладному русі життя. Платон відстоював твердження про існування архетипних ідей, або форм, у вигляді

осяжного розуму, «ейдосу»; у схоластів це природний образ, відображений у розумі, в Августина Блаженного – споконвічний образ, що лежить в основі людського пізнання. Подібні ідеї були запропоновані багатьма письменниками й філософами пізніших часів. Наприклад, у XIX ст. філософ, учений і теолог П. Тейяр де Шарден описував ноосферу, що складається з елементів людської свідомості, які утворюють внутрішні переживання людства [1].

Сьогодні актуальність розробки наукових проблем, що базуються на теорії архетипів, значно зросла. Роботи науковців, які розглядають поняття «архетип», можна умовно поділити на три групи. До першої належать праці психоаналітиків початку XX ст., зокрема З. Фрейда та самого К.Г. Юнга, які заклали фундаментальні основи архетипної теорії. До другої групи належать роботи радянських учених, переважно критичного змісту, а саме Н.В. Ветрової та В.М. Руткевича. Третю, найбільш чисельну, групу складають праці, що почали публікуватись із початку 80-х рр. XX ст. Їх автори (наприклад, Є.М. Фіалкова, А.А. Пружиніна, Б.І. Пружинін, Е.М. Мелетінський, Н.Ф. Каліна, І.Г. Тимошук та інші) переосмислюють архетип у руслі психологічних і філософських проблем сучасності.

Дослідженням питання становлення, розвитку й прояву архетипів на сучасному

етапі в психологічній і психотерапевтичній площині займаються Т.Ю. Василець, В.Є. Лебедько, Т.Д. Зінкевич-Евстігнеева, Ю.А. Чекчурин; у біологічній площині – Л. Стейн; у літературі – Ю.О. Большакова, Ю.В. Доманський; у філософії – О.В. Щепановська; у культурології – Н.С. Вдовушкіна. Однак, незважаючи на різноманіття проведених досліджень архетипів у різних сферах науки й практики, проблема формування уніфікованого визначення поняття, структури та специфічних рис цього феномена залишається відкритою.

Постановка завдання. З огляду на постановку проблеми й тематику статті вважаємо за доцільне реалізувати таку її мету, як теоретичне переосмислення ідей архетипів на основі праць К.Г. Юнга. Результатом цього аналізу є формування авторської структури архетипів та визначення їх функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уже не викликає сумнівів той факт, що психіка складається з таких рівнів, як свідоме й несвідоме. Це доведено на основі багаторічної практики та наукових досліджень таких учених, як А. Адлер, М. Балінт, Д. Віннікотт, М. Гайдеггер, А. Камю, М. Кляйн, Х. Кохут, Ф. Ніцше, К. Роджерс, З. Фрейд, К.Г. Юнг, І. Ялом, К. Ясперс та багато інших. Оскільки метою статті є теоретичне дослідження ідей архетипів у працях К.Г. Юнга, ми лише окреслимо основні особливості таких підструктур особистості, як свідоме й несвідоме. Залишити це питання без розгляду взагалі неможливо, оскільки згадані компоненти виступають фундаментом для формування й реалізації архетипу.

У свідомій підструктурі домінуючими є знаки, що самі по собі є несуттєвими, проте набувають конкретних рис у результаті вживання багатьма людьми. Свідомість є раціональною, за рахунок фіксації особистості на когнітивній переробці інформації, на переконання К.Г. Юнга, люди втрачають контакт із власним несвідомим. З розвитком раціонального інтелекту соціальне середовище постійно дегуманізується за рахунок відчуження від природи та ізоляваності в ній. Також спостерігається втрата символічного приєднання, тобто того, що К.Г. Юнг називає «несвідомою ідентичністю», яка забезпечує емоційний контакт особистості й природного світу, а також наповнення людини глибинною емоційною енергією. Однак К.Г. Юнг вважає, що збідненість символів, які наповнюють несвідому ідентичність, має свій сенс та обумовлюється внутрішньою послідовністю. Люди втрачають усе те, що перестає бути акту-

альним для них, те, над чим особистість не замислюється. Це відбувається за рахунок неосмислення такої інформації, через відсутність її переходу до свідомості, що перебуває на стадії розвитку. Наш інтелект збагачується за рахунок втрати духовності [3]. Однак у певні історичні епохи це необхідно з метою наповнення несвідомого особистості певними новими архетипними формами. Процес розвитку свідомого особистості пройшов досить тривалий шлях, проте його еволюція ще не завершена, оскільки людина не може повністю пізнати своє несвідоме [5].

На противагу раціональності свідомого виступають інтуїтивність та «уявність» несвідомого. На думку К.Г. Юнга, несвідоме поділяється на індивідуальне несвідоме, що містить актуальну інформацію, пов'язану із сучасними соціальними й історичними змінами й особливостями трансформації особистісних якостей, яких вимагають ці зміни, та колективне несвідоме, сповнене образами й символами, які передаються з покоління в покоління. Цим образам і символам К.Г. Юнг дав назву «архетип», критикуючи З. Фрейда за те, що він розглядав ці елементи як «архаїчні пережитки», або психічні елементи, що закріпились у людському мозку впродовж багатьох віків [9]. Проте архетипи не можуть бути просто реліквіями втрачених форм, оскільки це живий компонент конкретної епохи й суспільства [5]. Несвідоме – це не простий склад минулого, а місце, де зароджуються актуальні чи майбутні психічні ситуації та ідеї, нові думки й творчі пошуки (думки та ідеї, які до цього моменту ніколи не усвідомлювались) [3].

Проаналізувавши особливості реалізації свідомого й несвідомого, можемо перейти безпосередньо до теми нашого дослідження, а саме до архетипів.

Важливим аспектом, що зустрічається в роботах К.Г. Юнга, є уточнення таких понять, як «символ» та «архетип». Під символом К.Г. Юнг розумів різні терміни, імена чи образи, що можуть широко використовуватись, проте мають специфічне знання, саме те, що знаходиться в несвідомому особистості та не піддається прямій раціональній переробці. Неможливість пізнання всіх символів обумовлюється простим психічним законом: психіка не може пізнати власну психічну сутність [8].

К.Г. Юнг поділяє символи на природні та культурні. Природні символи лежать в основі несвідомого змісту психічного та можуть мати велику кількість варіацій основних архетипних образів. У такому разі дослідники можуть простежити архаїчні ко-

рені цих символів. Культурні символи – це символи, що виражають «вічні істини» та є найбільш характерними для релігії. Вони історично відтворювались і трансформувались багато років через процес більш-менш свідомого розвитку, таким чином ставши елементами колективних образів, що прийняті багатьма цивілізаціями [3]. Тобто ми можемо говорити про першообраз, який є незмінним упродовж багатьох віків за рахунок сталості й незмінності ядра архетипу. Саме через це досягається його впізнаваність через століття. Оболонка архетипу піддається більшим трансформаціям, маючи високу (як у природних архетипів) та низьку (що ми бачимо на прикладі культурних архетипів) здатність до змін. За рахунок високої здатності до змін архетипи набувають актуального соціального й історичного наповнення, що забезпечує нормальну адаптацію особистості до різних соціальних колізій, проте завдяки збереженню базових архетипних характеристик.

Якщо говорити про архетипи з низькою здатністю до змін, то варто зауважити, що вони більш ригідні, набувають нових чи модифікованих рис за рахунок суттєвих соціальних трансформацій. Проте на основі характеристик культурних символів, які виокремлював К.Г. Юнг, ці архетипи можуть викликати глибокий емоційний резонанс в особистості, іноді можуть реалізовуватись без раціональної обробки [3]. Однак необхідно розмежовувати такі думки, дії, прояви від ананкастних розладів. У цьому разі культурні архетипи мають архаїчні глибокі історичні корені, пояснюються на основі законів логіки та пов'язуються з актуалізацією в найбільш значимі для психічного функціонування періоди. Ананкастні порушення – це прояв індивідуального, можливо невірноваженого несвідомого, що базується на індивідуальному досвіді, не піддаючись логічному поясненню та пов'язуючись із порушеннями в психічному функціонуванні. У такому разі виникають проблеми щодо діагностики в розмежуванні архетипного чи ананкастного змісту, оскільки символи можуть виглядати абсурдними, несуттєвими та абсолютно алогічними на перший погляд. Це психодіагностичне завдання висуває вимоги до вченого, який буде займатись дослідженням архетипів, зокрема, щодо наявності в нього знань у галузі історії, культури, релігії та міфології.

Для більш чіткого розуміння архетипів необхідно проаналізувати такі їх специфічні риси, виділені нами на основі праць К.Г. Юнга:

1) архетипи мають первісні, вроджені, успадковані джерела та виражаються в

ментальних формах, а саме в особливостях сприйняття, переживання, розуміння й поведінки, що відповідають внутрішній схемі або, як ми визначили, ядру архетипу. Це можливо завдяки постійному розвитку та ускладненню як самого організму людини, так і її психіки, тобто психофізіологічного розвитку особистості. Не менш важливу роль зіграли історичні події. Тобто, як зазначав К.Г. Юнг, як організм людини має загальну анатомічну структуру, зміни якої з легкістю визначаються анатомами й біологами на основі певних рудиментів та залишкових структур у тілі, так і давній психічний початок виступає основою для формування нашого сучасного психічного [6];

2) архетипи мають базову схему, за рахунок якої вони несуть основний зміст із покоління в покоління без суттєвих змін. Тобто ми можемо говорити про зміну форми, у якій реалізується архетип, однак основний зміст (ми назвали його ядром архетипу) допускає, що деякі характеристики архетипу все-таки змінюються чи доповнюються в процесі життєдіяльності особистості. Це можна довести на простому прикладі реалізації архетипу Аніми. Аніма – це архетип, що має жіночу природу, він завжди присутній у настрої, реакціях, імпульсах та характеризується тим, що є психічно спонтанним. Усе, що стосується Аніми, є безумовно інтуїтивним, небезпечним, табуйованим і магічним [2]. Це ядро архетипу, його базові незмінні характеристики. Однак залежно від оболонки чи форми реалізації архетипу Аніма доповнюється особистісними характеристиками й відмінностями в реалізації (тобто ми вважаємо, що змінюється тіло архетипу) та уособлюється в певному візуальному образі (оболонці архетипу, як ми це назвали). Так, наприклад, Дж.Ш. Болен стверджує про втілення цього архетипу в образах різних богинь: Гери, Деметри, Персефони, Гекати, Афіни, Афродіти та Артеміді;

3) існує безперечний зв'язок між архетипами й інстинктами. К.Г. Юнг навіть дає визначення архетипів як інстинктивного вектора, що спрямовує тренди (тобто актуальні або історичні події). Проте поняття «інстинкт» та «архетип» не тотожні. Інстинкти є фізіологічними збудниками, їх можна пізнати через органи чуття. Водночас інстинкти можуть реалізовуватись у фантазіях та часто через символічні образи. Саме це К.Г. Юнг назвав архетипами [3];

4) архетипи не залежать від низки факторів, зокрема, не мають чіткого й визначеного джерела виникнення, відтворюються незалежно від часу дня, тижня, доби або частини світу [8]. Ми можемо доповнити

цю характеристику відсутністю безпосереднього прямого зв'язку фактора, що діяв на особистість, і переходом архетипу з несвідомого у свідому підструктуру;

5) як тваринні інстинкти сильно змінюються в специфіці прояву залежно від біологічного виду, залишаючись стабільними й незмінними в межах свого конкретного виду, так і архетипи з'являються всюди, у будь-яку епоху, проте їх функція є незмінною [7]. Хоча архетипи сповнені індивідуального смислу, їх залежність від інстинктів обумовлюється залежністю від колективного минулого досвіду, що базується на певній інстинктивній системі;

6) архетипи є динамічними структурами, які проявляються в імпульсах так само спонтанно, як і інстинкти; їх виникнення детерміноване, тобто існує стимул, що сприяв вияву архетипу в символічній формі [3]. Проте він може бути настільки завуальованим чи латентним, що досить складно інтерпретувати архетип;

7) архетипи реалізуються на основі інстинктивних тенденцій, які представлені в специфічних мислеформах, що не піддаються раціональному вияву та не залежать від знань індивіда [6];

8) архетипи мають власну спонукальну специфічну енергію, що несвідомо спрямовує діяльність індивіда, упорядковує його світ [3];

9) піддавати архетипи усвідомленню й раціоналізації, на переконання К.Г. Юнга, необхідно обов'язково, оскільки неусвідомлені символи можуть приводити до різних патологічних проявів у вигляді неврозів або різних психічних інцидентів;

10) одна з характеристик, зазначена К.Г. Юнгом, – автономія архетипів [3], що забезпечує психічне здоров'я особистості за рахунок опосередкованої та поступової раціоналізації: внутрішньоособистісного або міжособистісного конфлікту, травматичного досвіду, дисоціації психіки чи сигналу до необхідних змін у житті особистості;

11) архетипи не можуть бути пізнані окремо від особистості [8]. Лише пізнання особистості й архетипу комплексно може привести до необхідних і правильних умовиводів;

12) культурні архетипи зберегли початкову незмінність і сакральність. Вони несуть глибокий божественний смисл. Культурні архетипи – важливі складові ментального устрою, вони надають життєві сили в побудові людського образу, тому є важливими компонентами несвідомого. Якщо вони втрачаються в ході історичного розвитку, то специфічна енергія зникає з глибинних структур несвідомого [3]. Однак, знаючи елементарний фізичний закон, що енергія (фізична чи психічна) не з'являється з нізвідки та не зникає в ніщо, постає питання: куди спрямовується ця енергія? К.Г. Юнг зазначає, що енергія переходить на найбільш поверхневі рівні несвідомого та реалізується в тенденціях, які або ніколи не мали б можливості для вираження (можливо, за рахунок цензури), або не мали б можливості безперешкодно існувати у свідомості за рахунок раціонального контролю [8]. Можемо припустити, що втрата культурних архетипів та їх значна трансформація приводить до постійного збільшення кількості психічно хворих;

13) архетипи реалізуються через образи й емоції. Ми говоримо про архетип, коли ці два компоненти поєднуються. Саме вони наповнюють архетип динамічністю й специфічною психічною енергією [6];

14) особистість може переходити від архетипу до архетипу, проте це є патологічним проявом, за рахунок втрати специфічності архетипів. За своєю суттю цей перехід є несуттєвим, оскільки сутність архетипу не змінюється; як писав К.Г. Юнг, у таких архетипах усе позначає все. Архетипні форми є взаємозамінними, проте

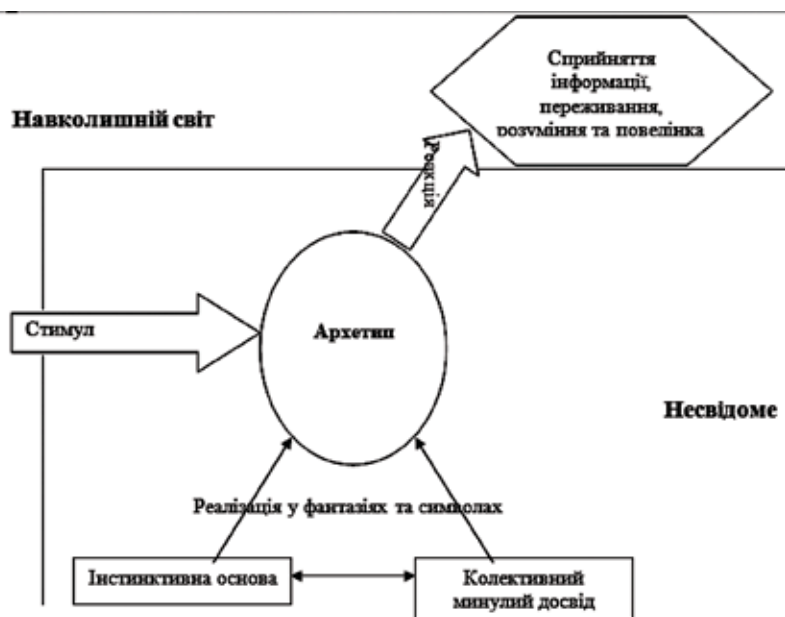

Рис. 1. Авторська схема формування й реалізації архетипів, сформована на основі праць К.Г. Юнга

лише частково, щоб зберігалася сакральність [3]. На нашу думку, змінюється лише тіло архетипу або його окремі структури;

15) архетипи є діаметральними, вони містять протилежні аспекти людської природи під час оцінки ситуації: світ – тьма, добро – зло, мудрість – дурість тощо [6]. Навіть сам архетип є одиничним і множинним водночас. Одиничний він за рахунок незмінного змісту ядра архетипу, а множинний – через реалізацію архетипу в різних оболонках та зміну характеристик тіла архетипу.

На цьому етапі виникає необхідність узагальнити викладене. Ми зробили це у вигляді схеми на рисунку 1.

На основі викладеного матеріалу можемо назвати основні функції архетипів, чітко не окреслені в роботах К.Г. Юнга, проте визначені нами на основі теоретичного аналізу його праць [2–9]. Зокрема, це такі функції:

1) відновлення цілісності психічного або інтегративна – архетипи стимулюються в разі порушення нормального й гармонійного функціонування особистості на різних рівнях та є сигналом до формування патологічних змін. Лише вчасне усвідомлення й раціональна обробка дозволять врівнова-

жити психічну діяльність людини, у результаті чого відновляться гармонійні внутрішньо- й міжособистісні взаємини;

2) спонукальна – стимулює особистість до необхідних змін у поновленні цілісності психічного;

3) акумулятивна – полягає в накопиченні та структуруванні інформації конкретної епохи, забезпечує трансформацію вже сформованого образу;

4) захисна – оскільки вважається, що ми відчуваємо небезпеку, саме через архетип несвідоме повідомляє нам інформацію про об'єкти, предмети, ситуації або суб'єктів, які можуть принести шкоду психічному й соматичному здоров'ю особистості;

5) компенсаторна – в архетипах відображаються потреби та бажання особистості, що не можуть бути реалізовані в цей час;

6) прогностична – архетипи не лише базуються на минулому досвіді особистості, а й формують його майбутні реакції в різних ситуаціях.

Переосмислення та аналіз ідей архетипів у працях К.Г. Юнга навели нас на ідею формування структури архетипів, яку частково було описано вище (див. рисунок 2). Архетип, на нашу думку, складається з трьох основних компонентів: ядра архетипу (на рисунку 2 воно позначене цифрою 1), тіла архетипу (позначене цифрою 2) та оболонки (співвідноситься із цифрою 3). Ядро архетипу вміщує в собі базову схему, основні характеристики, що є незмінними впродовж віків. Воно не піддається трансформації. Тіло архетипу – це характеристики, які сповнені індивідуальним смислом, можуть змінюватись чи модифікуватись під впливом соціальних, історичних або особистісних колізій. Оболонка – це форма, у якій втілюється архетип. Вона може бути з високою (природні архетипи) або низькою (культурні архетипи) проникливістю.

В основі архетипів лежить історичний накопичений досвід, який втілюється в колективному несвідомому. У дію архетипи приводить пев-

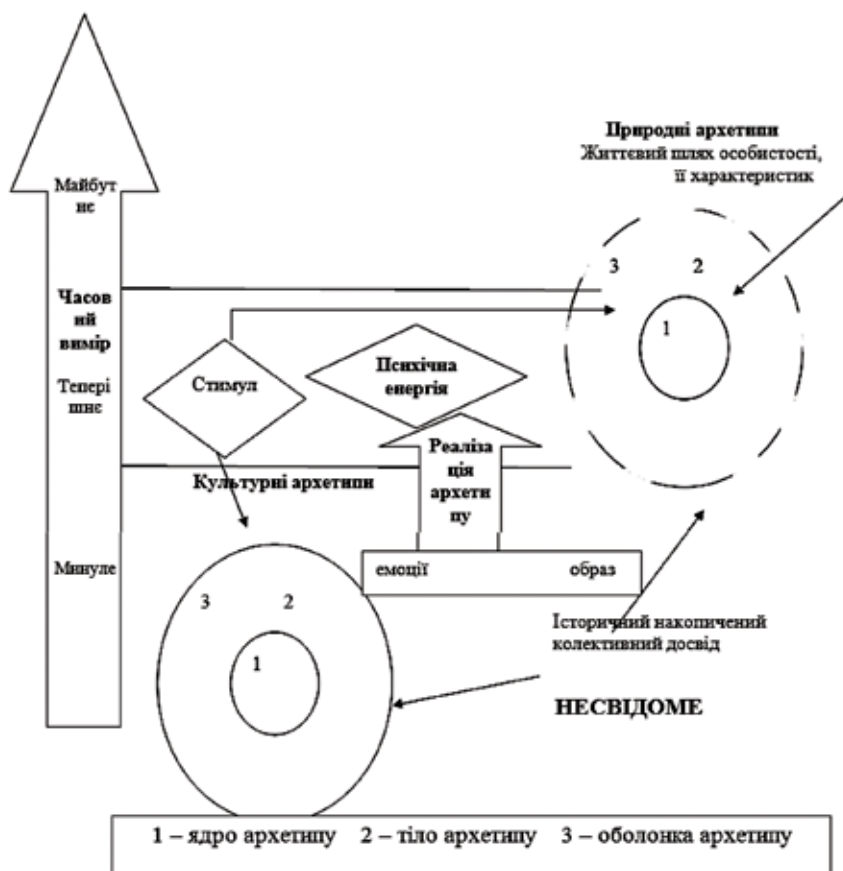

Рис. 2. Авторська структура архетипів, побудована на основі теоретичного вивчення робіт К.Г. Юнга

ний стимул, що може виступати у вигляді ситуації, об'єкта, суб'єкта, предмета, який має високу значимість для особистості. Нагадаємо, що стимул і прояв архетипу в часі можуть не співпадати, тобто архетип може проявитися через деякий час після дії стимулу. Те, що ми описуємо, можна побачити на рисунку 2 у вигляді схеми, яка сформована на основі теоретичного аналізу праць К.Г. Юнга.

Архетип виявляється через образи й емоції та реалізується в специфічній психічній енергії, що переходить до свідомої підструктури. Також на рисунку 2 можна побачити такий параметр, як часовий вимір, за рахунок якого ми хочемо підкреслити різницю між культурними й природними архетипами, а саме залежність культурних архетипів лише від минулого історичного досвіду та їх незмінність. Природні архетипи можуть змінюватись на будь-якому історичному етапі, залежати від особливостей життєвого шляху особистості.

Таким чином, архетип можна визначити як закріплену ідеальну модель поведінки, ритуалів, дій, образів, що сприяли формуванню категорій мислення, утриманню реальності та є домінуючими під час світосприйняття й реакції на навколишню дійсність. Вони сформовані на основі загальнолюдського досвіду та здобутків цивілізації. Важливо зазначити, що структурні складові архетипу є динамічними, можуть перегрупуватися, трансформуватись в інші архетипи або до певного часу зникати, а за певних умов знов актуалізуватись на рівні індивідуальної чи суспільної свідомості. Це залежить від національних, ментальних, культурно-історичних, соціальних та інших процесів у суспільстві, що мають вплив на індивідуальний досвід і світосприйняття особистості. Через архетип можна висловити безкінечне чи остаточне, надати йому буття у формі кінцевого, конкретного образу. Водночас архетип не локалізується в реальному історичному процесі, а утримує в собі всю попередню історію. Існування архетипів обумовлюється конкретною функціональною загрузкою: відновленням цілісності психічного, спонукаючою, акумулятивною, захисною, компенсаторною та прогностичною.

Висновки. Отже, ми проаналізували більшість праць К.Г. Юнга, у яких відображена ідея архетипів. У результаті теоретичного вивчення його робіт нами було сформовано дві схеми: схему формування й реалізації архетипу та структуру архетипу. Важливим є виведення основних функцій архетипів, які чітко не визначаються самим ученим.

Наукова й практична цінність поняття «архетип» сьогодні не викликає сумнівів. Для кожної людини є характерним архетипний потенціал для становлення та розвитку. Оскільки архетипи є важливими впродовж усього життєвого шляху особистості, можна визначити такі перспективи подальших досліджень, як розробка надійного й валідного психодіагностичного комплексу з метою визначення ступеня сформованості базових архетипів та можливості їх адекватної інтерпретації, а також формування корекційно-відновлювальних програм для розвитку несформованих або «небезпечних» архетипних проявів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковтун Н.М. Архетип як історико-філософський феномен / Н.М. Ковтун // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 32. – С. 8–12.
2. Юнг К.Г. Алхимия снов. Четыре архетипа: Мать – Дух – Трикстер / К.Г. Юнг ; пер. с англ. С.О. Семира. – СПб. : Тимошка, 1997. – 352 с.
3. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг ; пер. с англ. А.М. Руткевич. – М. : Ренессанс, 1991. – 298 с.
4. Юнг К.Г. Божественный ребенок / К.Г. Юнг ; пер. с англ. П.С. Гуревич. – М. : АСТ-ЛТД, 1997. – 400 с.
5. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления / К.Г. Юнг ; пер. с нем. И.Н. Булкина. – К. : АО «Airlan», 1994. – 414 с.
6. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г. Юнг ; пер. с англ. А.А. Спектор. – М. : Харвест, 2004. – 400 с.
7. Юнг К.Г. Исследование феноменологии самости / К.Г. Юнг ; пер. с англ. С.Л. Удовик. – К. : Ваклер, 1997. – 336 с.
8. Юнг К.Г. Символы трансформации / К.Г. Юнг ; пер. с англ. В.В. Зелинского. – М. : АСТ МОСКВА, 2008. – 731 с.
9. Юнг К.Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг ; пер. с англ. А.М. Руткевич. – М. : Ренессанс, 1998. – 302 с.